

Тулаєв Олександр Степанович –
здобувач наукової лабораторії з
проблем розкриття та розслідування
злочинів Національної академії внутрішніх
справ

ХАРАКТЕРИСТИКА СУЧАСНИХ ФОРМ ЗЛОВЖИВАНЬ ВЛАДОЮ АБО СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ, УЧИНЕНИХ ПРАЦІВНИКАМИ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Розглянуто основні види зловживань владою або службовим становищем, учинені працівниками органів внутрішніх справ, надано їх кримінально-правову та криміналістичну характеристику.

Ключові слова: службова особа; службове становище; зловживання владою; зловживання службовим становищем; працівники органів внутрішніх справ.

Рассмотрены основные виды злоупотреблений властью или служебным положением, совершенные работниками органов внутренних дел, дана их уголовно-правовая и криминалистическая характеристика.

Ключевые слова: должностное лицо; служебное положение; злоупотребление властью; злоупотребление служебным положением; работники органов внутренних дел.

The article considers the main types of abuse of power or office, committed by employees of the police Department, and gives them the legal and criminalistic characteristics.

Keywords: official; official position; abuse of power; abuse of office; employees of the police Department.

В умовах розбудови України як демократичної, правової та соціальної держави першочерговим завданням влади є забезпечення прав, свобод і безпеки громадян.

Стратегічним пріоритетом зовнішньої політики нашої держави визначено входження до європейського політичного, інформаційного, економічного та правового простору. Її реалізація потребує відповідності України Копенгагенським і Мадридським критеріям, що висуваються до країн-кандидатів на вступ до Європейського Союзу.

Згідно з цими критеріями, Україна повинна забезпечити стабільне функціонування інститутів, які гарантуватимуть плюралістичну демократію, верховенство права та права людини.

Важоме значення у вирішенні вказаних завдань відіграють правоохоронні органи та спеціальні служби держави, діяльність яких має бути спрямована, насамперед, на захист життя і здоров'я людини, забезпечення громадської та державної безпеки.

Водночас правоохоронна система України, що склалася за роки незалежності держави, не відповідає конституційним принципам, новим зовнішнім і внутрішнім умовам, нормам та стандартам Європейського Співтовариства.

Реалізація Україною стратегії європейської інтеграції та динаміка реальних і потенційних загроз національній безпеці зумовлюють необхідність реформування правоохоронної системи та спеціальних служб держави.

Таким чином, нині важливого значення набуває вдосконалення правоохоронної діяльності. Водночас в окремих випадках суб'єкти цієї діяльності самі порушують закон. Зокрема, це стосується органів внутрішніх справ (ОВС). З початку 2012 р. підрозділами внутрішньої безпеки розкрито 106 злочинів, учинених працівниками ОВС (74 % від їх загальної кількості) [1].

За таких умов важливого значення набуває комплексне наукове дослідження різних форм зловживань працівниками ОВС та суміжних з ними злочинів.

Кримінально-правові, кримінологічні та криміналістичні аспекти протидії зловживанню владою або службовим становищем розглядали у своїх дослідженнях С. А. Алтухов, П. П. Андрушко, М. І. Ануфрієв, О. Ф. Бантишев, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, А. Ф. Волобуєв, Б. В. Волженкін, А. В. Галахова, О. Ф. Гіда, В. Г. Гончаренко, О. О. Дудоров, Є. В. Додін, А. А. Жижилєнко, Б. В. Здравомислов, А. Ф. Зелінський, А. В. Іщенко, В. Ф. Кириченко, М. Й. Коржанський, В. П. Коваленко, В. О. Коновалова, Г. А. Матусовський, М. І. Мельник, М. М. Михеєнко, А. В. Савченко, М. І. Хавронюк, В. Ю. Шепітько та ін. Водночас порушення проблеми виявлення, припинення та розслідування таких діянь працівниками ОВС залишилося поза межами ґрунтовного дослідження. Під час виявлення, документування та розслідування таких діянь нерідко виникають проблемні ситуації, зумовлені як відсутністю сучасних методичних рекомендацій, так і необхідністю подолання жорсткого супротиву з боку керівників відповідних підрозділів та інших зацікавлених осіб. Відсутність чіткого розуміння про кримінально-правову та криміналістичну характеристику цих злочинів, предмет доказування, особливості проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальних справах цієї категорії породжує в практичній діяльності правоохоронних органів, що здійснюють протидію вказаній категорії суспільно небезпечних діянь, низку складних та суперечливих питань під час їх розслідування.

Отже, нині набуває актуальності комплексне наукове дослідження, у якому б системно, з урахуванням сьогоденної практики й

положень нового Кримінального процесуального кодексу України (з перерозподілом підслідності в кримінальних провадженнях про злочини у сфері службової діяльності, зокрема вчинені працівниками правоохоронних органів), було проведено науковий аналіз проблем виявлення та розслідування зловживань владою або службовим становищем як одного з найбільш кваліфікованих та суспільно небезпечних порушень службової дисципліни в ОВС.

Метою статті є дослідження основних форм зловживання владою або службовим становищем, учинених працівниками ОВС.

Зловживання владою або службовим становищем – це умисне, з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, якщо воно завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб.

Зловживання владою або службовим становищем, учинених працівниками ОВС – це система злочинних дій, які поєднуються з учиненням інших кримінальних правопорушень, що полягає в порушенні вимог законних та підзаконних нормативно-правових актів, зокрема Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України, законів України “Про міліцію” від 20 грудня 1990 р., “Про оперативно-розшукову діяльність” від 18 лютого 1992 р., наказів МВС “Про організацію діяльності органів досудового розслідування” від 9 серпня 2012 р. № 686, “Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень” від 14 серпня 2012 р. № 700, “Про проведення експлуатаційних випробувань системи електронного контролю за підконтрольними особами” від 22 жовтня 2012 р. № 939, “Про затвердження змін до Інструкції з організації діяльності чергових частин органів і підрозділів органів внутрішніх справ України, направленої на захист інтересів суспільства і держави від протиправних посягань” від 19 жовтня 2012 р. № 923, “Про затвердження Інструкції з організації обліку та руху кримінальних проваджень” від 6 серпня 2012 р. № 681, “Про затвердження Положення про порядок застосування електронних засобів контролю” від 9 серпня 2012 р. № 696, “Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події та положень про комісії” від 19 листопада 2012 р. № 1050, “Про організацію реагування на повідомлення про кримінальні правопорушення, надзвичайні ситуації та інші події та забезпечення оперативного інформування в органах і підрозділах органів внутрішніх справ України” від 22 жовтня 2012 р. № 940, наказу Генеральної Прокуратури України “Про Єдиний реєстр досудових розслідувань” від 17 серпня 2012 р. № 69, наказу Генеральної Прокуратури України, МВС України та ін. “Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні” від

16 листопада 2012 р. № 114/1042/516/936/16875/5, наказу Генеральної Прокуратури України, МВС України "Про затвердження порядку взаємодії Генеральної Прокуратури України та МВС щодо обміну інформацією з ЄДР та інформаційних систем ОВС" від 17 листопада 2012 р. № 115/1046.

Вивчення слідчої та судової практики дає підстави стверджувати, що зловживання владою або службовим становищем, як правило, поєднується з учиненням:

1) *службового підроблення* (ст. 366 Кримінального кодексу (КК) України) – складання, видача службовою особою завідомо неправдивих офіційних документів, унесення до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей, інше підроблення офіційних документів. Це найпоширеніша категорія злочинів. Здебільшого працівники ОВС зловживають владою або службовим становищем та вчиняють службове підроблення в таких формах: внесення до статистичних карток неправдивих відомостей про направлення до суду кримінальних справ (фактично не направлялися); складення фіктивних протоколів огляду та вилучення речових доказів; складення фіктивних протоколів про адміністративні правопорушення; незаконна реалізація добровільно зданої зброї та привласнення отриманих грошових коштів; підроблення матеріалів кримінальних справ; винесення незаконних постанов про відмову в порушенні кримінальної справи; видача дозволів на придбання та зберігання зброї; видача довідки за фактом учинення злочину для отримання страхового відшкодування; видача паспорта; незаконна реєстрація авто; безпідставне вилучення металообробку та підроблення документів про подальше місце його знаходження.

Вид офіційного документа, що підробляють, залежить від органу чи підрозділу внутрішніх справ, у якому працює особа, яка вчиняє злочин. В одних випадках таке підроблення вчиняють з метою покращення показників у роботі, а в інших – з метою отримання незаконної винагороди;

2) *незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів* (ст. 307 КК України).

Злочин здебільшого вчиняють у формі виготовлення, придбання, зберігання та збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Так, працівники міліції З., К., П. і Г. учинили незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів і службове підроблення. К. збув 5 г марихуани Д., після чого склав фіктивні матеріали про вилучення в нього цієї наркотичної речовини, що стало підставою для порушення кримінальної справи за незаконне зберігання наркотичної речовини¹;

3) *викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом*

¹ За матеріалами МВС України.

шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 308 КК України). Працівники ОВС здійснюють виявлення, розкриття та розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, а тому мають доступ до зазначених предметів.

Так, працівників УМВС України в Житомирській області звинувачують у тому, що вони викрали наркотичні засоби з кімнати зберігання речових доказів²;

4) порушення недоторканності житла (ст. 162 КК України). Працівники ОВС з метою виконання службових обов'язків у випадках, передбачених законом, мають право проникати до житла чи іншого володіння особи. Водночас в окремих випадках ці дії є незаконними й поєднуються з учиненням інших злочинів.

Так, працівники ОВС Р. і К. з метою покращення показників роботи, склали фіктивний протокол огляду та вилучення наркотичних засобів у житлі Б.³

Якщо винний учиняє злочин загальними способами, користуючись становищем представника влади лише як можливістю вчинення суспільно небезпечного діяння, то такий злочин слід віднести до загальнокримінальних. Так, С. А. Алтухов наводить приклад про дільничного інспектора міліції Р., який, скориставшись службовим становищем, під виглядом перевірки документів зайшов до квартири гр-ки С. Пересвідчившись, що вона сама, Р. намагався її зґвалтувати. Такі випадки зазвичай трапляються при використанні працівниками правоохоронного органу форменого одягу чи службових посвідчень, зокрема, як засіб для проникнення до житла, інших приміщень, а також зупинки транспортних засобів з подальшим учиненням розбійних нападів, крадіжок тощо [2, с. 27; 3, с. 72];

5) несанкціонованих збуту або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації (ст. 361-2 КК України).

Об'єктивна сторона злочину полягає в несанкціонованому збуті або розповсюдженні комп'ютерної інформації з обмеженим доступом.

Збутом комп'ютерної інформації з обмеженим доступом є її оплата чи безоплатна передача хоча б одній особі, яка не має доступу до цієї інформації, а розповсюдженням – розміщення в автоматизованій системі чи комп'ютерній мережі з наданням вільного доступу до неї або інші дії, що створюють можливість вільного доступу до неї невизначеного кола осіб.

Збут або розповсюдження комп'ютерної інформації з обмеженим доступом слід уважати несанкціонованими, якщо ці дії вчинені без дозволу (згоди) власника інформації. Несанкціоновані збут або розповсюдження містять ознаки як у тому випадку, коли вони вчинені особою, якій в установленому порядку було надано доступ до

² За матеріалами МВС України.

³ Там само.

відповідної інформації, так і у випадку вчинення їх особою, яка такого доступу не мала [3].

Так, два працівники ОВС за грошову винагороду організували незаконний збут інформації з обмеженим доступом (роздруковки телефонних з'єднань абонентів стільникового зв'язку), що зберігається в інформаційно-аналітичних системах оперативно-технічних підрозділів МВС України⁴;

б) несанкціонованих дій з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, особою, яка має право доступу до неї (ст. 362 КК України).

Такі дії полягають у несанкціонованій зміні, знищенні або блокуванні інформації, що оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах чи комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї.

Так, інспектор з адміністративної практики відділу ДАІ та автотехнічної інспекції з обслуговування адміністративної території, без наявності відповідних документів про сплату штрафів, уносив зміни до бази автоматизованої інформаційно-пошукової системи "АПРА". Унаслідок протиправних дій державі завдано збитків на суму понад 200 тис. грн⁵.

7) приховування злочину (ст. 396 КК України). Приховування злочинів у виконанні спеціальних суб'єктів здійснюється, як правило, шляхом бездіяльності. Так, наприклад, слідчий або дізнавач під час огляду місця події умисно не фіксує, не долучає до кримінальної справи слідів учинення злочину (слідів ніг, відбитків пальців рук тощо), знарядь злочину (ножа, "відмички" тощо), під час обшуку не вилучає предметів, здобутих злочинним шляхом, або знарядь та засобів учинення злочину, не викриває місця переховування злочинця після його встановлення, а працівник оперативного підрозділу не реалізовує матеріали оперативно-розшукової справи, що свідчать про наявність складу злочину або ж викривають конкретну особу, яка його вчинила.

На практиці приховування злочинів зазвичай здійснюють шляхом поєднання ухилення від виконання обов'язку (бездіяльності) з активними діями щодо фальсифікації доказів чи імітування діяльності з розкриття та розслідування злочинів. У першому випадку слідчий або дізнавач "підганяє" матеріали перевірки під потрібне незаконне рішення про відмову в порушенні кримінальної справи чи про закриття оперативно-розшукової справи. Це відбувається шляхом службового підроблення, наприклад, пояснень потерпілого, очевидців учинення злочину, довідок про вартість викраденого, а також знищення, псування чи іншої втрати речових та письмових доказів. В іншій ситуації працівник правоохоронного органу, не бажаючи викриття та притягнення до кримінальної відповідальності конкретної та відомої йому особи, яка

⁴ За матеріалами МВС України.

⁵ Там само.

вчинила злочин, створює видимість оперативно-розшукової або слідчої роботи по справі. До того ж проводяться абсолютно непотрібні й нерезультативні оперативні заходи та слідчі дії, перевіряються надумані версії, що ускладнюють встановлення істини й унеможливають ухвалення законного рішення [4, с. 84–85].

8) *одержання хабара* (ст. 368 КК України). Одержання службовою особою в будь-якому вигляді хабара за виконання чи невиконання в інтересах того, хто дає хабара, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища.

Як зазначив В. П. Коваленко, ч. 3 ст. 364 КК і ч. 2, 3 ст. 368 КК України перебувають у співвідношенні загальної і спеціальної лише тоді, коли має місце ідеальна сукупність злочинів, тобто зловживання владою службової особи правоохоронного органу полягає винятково в одержанні хабара і, водночас, не вчиняються зумовлені хабаром злочини [3, с. 157].

Так, слідчий М. вимагав та отримав від місцевого жителя Д. 300 дол. США та 1,2 тис. грн хабара за сприяння в закритті стосовно нього кримінальної справи за вчинення дорожньо-транспортної пригоди⁶.

Зазначені приклади не охоплюють усіх можливих форм зловживання владою або службовим становищем, оскільки вид цього злочину та формула кваліфікації залежить від виду органу чи підрозділу внутрішніх справ у якому працює особа, яка вчиняє злочин, а також від характеру виконуваних службових обов'язків. Високий рівень латентності цих злочинів частково зумовлений тим фактом, що працівники правоохоронних органів, які покликані протидіяти злочинності в ОВС, не завжди розуміють, що протиправні діяння певного виду, учинені працівниками ОВС, є злочинними. Крім того, аналіз основних форм зловживання владою або службовим становищем в ОВС надає можливість встановити спосіб учинення злочину, особу, яка його вчинила, а також дає уявлення про типові сліди суспільно небезпечного діяння.

Таким чином, особливість зловживання владою або службовим становищем в ОВС полягає в тому, що здебільшого такі протиправні дії супроводжуються вчиненням інших злочинів у сфері службової діяльності, проти правосуддя, авторитету органів державної влади, власності, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку тощо.

З уведенням в дію нового Кримінального процесуального кодексу України, з появою нових норм та інститутів можна прогнозувати видозміну форм зловживання владою і службовим становищем. Так, наприклад, зловживання владою та службовим становищем може бути поєднане з незаконними діями щодо Єдиного реєстру досудових розслідувань. З огляду на зазначене під час розроблення підзаконних нормативно-правових актів для ефективного функціонування Кримінального процесуального кодексу України необхідно максимально запобігти

⁶ За матеріалами МВС України.

можливим зловживанням з боку працівників правоохоронних органів, розробивши ефективні системи захисту та контролю за кримінально-процесуальною діяльністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Департамент внутрішньої безпеки. Офіційний веб-сайт МВС України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/547379>.
2. Алтухов С. А. Преступления сотрудников милиции (понятие, виды и особенности профилактики) / Сергей Анатольевич Алтухов. – М. ; СПб : Юрид. центр Пресс, 2001. – 271 с.
3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – [9-те вид., переробл. та допов.]. – К. : Юрид. думка, 2012. – 1316 с.
4. Коваленко В. П. Кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим становищем, вчинене працівником правоохоронного органу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Коваленко Володимир Панасович. – Л., 2009. – 233 с.